

Урош Ташић

ПОКУШАЈ УСПОСТАВЉАЊА ТРГОВИНСКИХ И ПРИВРЕДНИХ ВЕЗА ИЗМЕЂУ ФРАНЦУСКЕ И СРБИЈЕ (1858–1868)

САЖЕТАК: Још у лето 1856. француски капетан Мањан је, пловећи Дунавом и Савом, испитивао услове пловидбе и могућност успостављања трговинских веза између Француске и северних покрајина Отоманског царства. Капетан Мањан је у априлу 1859. изнео кнезу Михаилу шан о успостављању везе између Србије и Француске и сталне паробродске службе помоћу француских бродова на Дунаву и Сави, дуж турске и српске обале. Француски пословни кругови почели су да се интересују за улагања у рударство Србије тек када се на спољнополитичком плану Кнежевина окренула Француској. Поред тога што је, после Париског мира, продирању Француског капитала ка овом делу Европе погодовала општа политичка ситуација, државна иницијатива у рударству доживела је неуспех. Захваљујући новој политичкој оријентацији према Француској, највише изгледа да добије Мајданпек имао је француски капитал.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Француска, Србија, Мајданпек, Добра, Француско-српско друштво, капетан Мањан, Клод Бујон, Коста Цукић, Илија Гарашанин.

ИДЕЈА КАПЕТАНА МАЊАНА О УСПОСТАВЉАЊУ ПЛОВИДБЕНЕ ЛИНИЈЕ НА ДУНАВУ И САВИ

Непосредно по повратку Обреновића у Србију, 1859, испољили су се јасни знаци нетрпељивости кнеза Милоша према Аустрији. Држање ове силе за време и после одржавања Светоандрејске скуштине као и претња да окупацијом Београда поново успостави свој утицај у Кнежевини Србији, изазвали су отпор нове српске владе.¹ Барон Прокеш, аустријски амбасадор у Цариграду, предложио је у јуну својој влади затварање границе према Србији као једино средство притиска на њу.² Ова мера представљала је велику опасност јер је могла да изазове тежак поремећај у погледу животних услова становништва Кнежевине. Трговина, од које је зависила српска при-

¹ Григор Јакшић, Војислав Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила*, Београд 1963, 36–37.

² Прокеш Бујолу, Цариград 3. јуна 1859, № 42. HHS Konst. Rapports.

вреда, обављана је већим делом преко јужних покрајина Аустрије. Затварање граница било је најјаче средство притиска на Србију и обезбеђивало је Аустрији предност над осталим силама заинтересованим за привредне активности и улагања у тој земљи. Иако није имала покровитељство над њом и право да се меша у њене унутрашње односе, Аустрија је Србију, као и остале подунавске покрајине, држала у зависности готово у истој мери као и сопствене области – у потпуности је контролисала њихову унутрашњу и спољну трговину. Ово тржиште је обухватало око десет милиона становника. Она је успешно користила непостојање прописа којима се уређују трговински односи у провинцијама. Трговина између Србије и Аустрије, и Србије и турских провинција Босне, Бугарске и кнежевина Влашке и Молдавије обављала се воденим путевима, рекама Савом и Дунавом. Пловидба на две-ма рекама била је у рукама Аустрије, тако да је и мањи део српске трговине, онај који није био везан за аустријско тржиште, зависио од *Austrijskog društva za plavljbu Dunavom* (*La Compagnie autrichienne de navigation du Danube*). Аустрија је својим прописима држала под контролом пословање српских привредника, а мере које је примењивала против привредника који се нису придржавали прописаних норми могле су да допринесу њиховој пропasti. Париским уговором од 1856. године проглашено је начело слободне пловидбе Дунавом. Наполеон III је слављен као ослободилац, али је контрола пловидбе и привредног живота у подунавским покрајинама Отоманског царства и даље остала у рукама Аустрије.³

После успостављања Другог царства у Француској 2. децембра 1852, изградња железница била је у пуном јеку. Радови на гвозденом путу који је повезивао престоницу с Марсејом извођени су с највећом журбом. Спајање Авињона и Валенса (Valence) остварено је 1853; железничком пругом којом су повезани Лион и Валенс први пут је прошао воз 1855. Међутим, пловидба рекама Роном и Соном због тога је претрпела озбиљне последице. Напредна пловидбена друштва су затечена с великим бројем пароброда на располагању. Веровало се да је решење нађено када је 1853. избио Кримски рат. Тада је у речној пловидби града Лиона (*la batellerie lyonnaise*) настао смели план да бродови који су завршили своју пловидбу на Рони и Сени буду послати на Црно или Азовско море, или да плове руским рекама или рекама Влашке и Молдавије. Они ће обављати превоз трупа, у њима ће бити пружана заштита болеснима, биће чак саграђени мостови састављени од бродова. Претпоставља се да је идеја о таквој употреби бродова потекла од капетана Мањана (Michel-André-François-Honorin Magnan) који се није бојао изазова пошто је учествовао у поморским експедицијама у Јужној Америци. Постављало се питање како да мали бродови, намењени вршењу мање захтевног речног саобраћаја до плове до Црног мора. Донесена је одлука да се за пробу пошаље један брод ка Босфору. Командовање је оправдано поверено капетану Мањану, који би овим доказао своје тврђење.

Посада од 22 члана предузела је путовање од више од 2.000 km морем, речним бродом *Le Cygne* носивости 116 тона, дужине 57 m, газом од 240 cm и јачином мотора од 50 KS. Подухват је изгледао непромишљен. Полазећи

³ Г. Јакшић, Војислав Вучковић, н. д., 38.

из Лиона *Le Cygne* је зашловио Роном до Марсеја а затим је наставио пловидбу 15. августа 1855. Крхки брод је редом пристајао у Ђенови, Ливорну, Ђивита Векији, Месини, а затим је његов дуг пут ишао преко Галипопља, Крфа, Парге, Закинтоса, Хидре, Пиреја, Еубеје, Волоса, Дарданела и на крају Цариграда у који је приспео 19. септембра 1855. Брод је одмах стављен у употребу. На палуби је имао 150 руских заробљеника када га је 8. октобра напао и потопио аустријски брод *L'Impératrice* чиме је окончан опсежни план речне пловидбе града Лиона којим би била извршена „сјајна ликвидација“ вишке расположивих и употребљивих пароброда. Разматрани су и други планови: употребе бродова на Дунаву, али влада и банкари којима се речна пловидба обратила нису били заинтересовани. Разматрана је и употреба бродова на Ђњепру, у Турској, на језеру Ван, затим у Шпанији, на Ебру. На крају је у Француској потврђен пораз речне пловидбе у борби с желеznицом. Тек крајем века схваћено је до које мере две врсте превоза могу да помогну једна другој. Речна пловидба града Лиона неће поново доживети велики напредак који је достигла средином XIX века.⁴

Капетан Мањан, француски бродовласник и представник друштва *Mathiss, Maňan, Paro et Ko.* (*Mathiss, Magnan, Parot et Cie*), је у лето 1856, пловећи Дунавом и Савом, испитивао услове за пловидбу и могућност успостављања трговинских веза између Француске и северних турских покрајина. На Мањана је највећи утисак оставила Ђерданска клисура коју су Румуни (становници Влашке и Молдавије), због њеног импозантног изгледа, назвали Гвоздена врата (рум. *Porțile de Fier*, фр. *Portes de Fer*). Кацетан је Гвоздена врата описао као висораван са оштрим стенама које су, када је низак водостај Дунава, делом прекривене водом, а потпуно прекривене њом када је водостај реке висок. Висораван кроз коју река тече, између влашке и српске обале, има узак пролаз чија дубина је три стопе када је водостај најнижи и осам, девет или десет стопа када је водостај реке највиши. Пролаз је широк око двадесет метара и чини трећину ширине реке, почевши од влашке обале, док је дужина пролаза око хиљаду метара. Пловидба кроз овај пролаз је врло тешка и опасна за време ниског водостаја због подводних стена, снажних струјања и вирова који узрокују препреке на које река наилази. Река која тече од запада ка истоку, на миљу изнад Гвоздених врата, нагло мења свој правац ка југу, тако да река снажно тече према влашкој обали, скоро испод Гвоздених врата, док је најмирнија поред српске обале где се готово не осећа њено струјање. Грађевински радови, да би се пловидба учинила сигурном у том пролазу, обавили би се брже и са више изгледа на успех и мање средстава, на српској обали где се још увек могу видети остаци стараг пловног канала из римског периода. Канал са уставама на месту старог канала могао би да буде саграђен за мање од годину дана и био би довољан да осигура пловидбу на том делу реке, до Гребена, следећег опасног пролаза. Никако не би било упутно да Аустријанцима буде поверио извођење тих радова и право на наплату царине јер би они на тај начин управљали

⁴ Félix Rivet, „Le conflit entre la batellerie et le chemin de fer à Lyon au début du XIX siècle“, *Revue de géographie jointe au Bulletin de la Société de géographie de Lyon et de la région lyonnaise*, vol 24, Vol. N° 2, Lyon 1949, 97–107.

шловидбом на горњем току Дунава. Капетан Мањан је сматрао да би Гвоздена врата требало да остану у поседу Србије, под заштитом сила потписнице Париског уговора, а не прибрежних сила (подунавских држава) на које ће Аустрија увек имати велики утицај. Српско село Царевац (у близини Великог Градишта) ће постати велико стовариште одакле ће се даље транспортовати страна роба. Од Гвоздених врата до катараクти Гребен, пловидба захтева повећану опрезност капетана брода због наглих завоја реке која тече између планина. Да би пловидба постала активна неопходно је да се донесу прописи о пловидби како би се избегле несреће које могу да изазову скоро неизбежни судари бродова који штога узводно и низводно. Мањан је пловећи Дунавом уз српску обалу, кроз Гвоздена врата, закључио да су водене струје много слабије него у Влашкој, чак да их уопште нема. Од Гвоздених врата до рта Гребен, Дунав понире кроз долину коју обликују планине са стрмим странама. Сиррудови се на српској обали поново појављују код Милановца, а затим на три километра узводно почиње опасан пролаз Гребен који је много дужи од пролаза Гвоздена врата. Пролаз је дуг око три километра; плован је на удаљености од десет метара од српске обале. За тај пролаз Аустријанци су увели посебно правило којим је онемогућено да се два брода, један који плови узводно а други низводно, у исто време нађу на местима која становници ових крајева називају брзацима. После овог опасног пролаза кроз који би, по мишљењу француског капетана, пловидбу могло да олакша прокопавање канала са уставама на мађарској обали, она постаје једноставна за бродове чији је газ највише 1,5 m и за њих до Београда нема више никакве опасности. Угаљ за пароброде могао би се набавити у Базијашу на угарској обали. Тај угаљ који је стизао у Базијаш жељезницом⁵ производило је француско друштво са седиштем у Бечу. Када је Мањанов пароброд *Лионе* (*Lyonais*) запловио Дунавом, становништво ових области је први пут видело лађу на којој нису биле истакнуте националне боје Аустрије. Француска застава је дочекана са одушевљењем на обалама Дунава. Становништво је појаву француског брода тумачило као јемство да је на овој реци заиста успостављена слободна пловидба. Резултати испитивања до којих је дошао капетан Мањан превазишли су сва његова очекивања. Мањан је одлучио да време које ће провести у Србији искористи у проучавању. Он је ступио у везу са најпознатијим српским трговцима и пажљиво пратио њихов рад, распитивао се о њиховим приходима не занемарујући ниједну појединост која се тицала увоза или извоза. Из свега што је сазнао, капетан је извео закључак да Србија обилује природним богатствима. Међутим, да би из богатства извукли корист, требало их је, у неку руку, открыти српским трговцима који на то нису обраћали пажњу. Осим тога, требало је научити српске трговце основама трговачке теорије и праксе о којима нису имали никаква знања. С много стрпљења, вештине и

⁵ Прва железничка пруга у Војводини, односно у некадашњој Угарској, била је у југоисточном Банату и ишла је од насеља Лисава (данас у Румунији) преко Јашија и Јасенова до Базијаша, у дужини од 63 km. Овом великим подухвату се првенствено приступило због потребе да државна добра и рудници угља добију везу с Дунавом. Пруга се најпре користила за допремање руде и угља до Дунава. Њена изградња започета је 1847, а пуштена је у саобраћај 20. августа 1854. године.

разума, Мањан је на крају задобио поверење неколицине трговаца којима је изнео своје идеје у вези са развојем трговине у Србији, њене садашњости и будућности. Неуморног духа, капетан је одговарао на сва питања, пружао обавештења, прихватао примедбе и на крају успео да допринесе правој револуцији у начину размишљања код српских трговаца. Требало је да они поверују у могућност да трговина у Београду, коју је до тада гушила Аустрија, може да буде ослобођена њеног утицаја, као и да не попуштају свим њеним захтевима у страху да они не постану још већи. Такође, капетан је саветовао трговцима да се баве само делатностима које су у складу са тренутним потребама и да се не упуштају у подухвате који захтевају време и тачност у извршењу. Користећи се добрим пријемом на који је наишао код уредника *Србских новина*, капетан му је предао читав низ чланака о трговини који су почели да излазе у првом српском службеном гласилу.

Пошто је проценио да је дошао погодан тренутак, капетан Мањан је упутио предлог српској влади: да се успоставе две паробродске линије, једна на Дунаву, друга на Сави, а да Београд буде центар паробродске службе. Пловидбену линију на Дунаву ће одржавати три паробroда. Редовни поласци бродова на Дунаву ће бити усклађени са поласцима бродова на Сави, тако да роба и путници с Дунава који желе да наставе пловидбу Савом могу одмах да се укрцају у Београду. Пловидбене линије на Сави и Дунаву повезиваће све важне тачке у Кнежевини, царинска служба ће се обављати на српским обалама а владини службеници ће плаћати половину цене превоза. Цене превоза за путнике и робу ће одобравати влада. Српска влада ће у случају рата моћи да добије на коришћење бродове који ће јој бити уступљени по „пријатељској ценi“. Такође, српска влада ће моћи да, уз плаћање трошкова одржавања, користи сваки брод за обуку посаде у управљању машинама и у штвидби. Бродови ће вршити поштанску службу на обема обалама Дунава и Саве. Српска влада ће увек имати права да одложи полазак паробroда за највише шест часова као и да, по свом нахођењу, полазак паробroда одреди раније. У случају да буде неопходна радионица за изградњу бродова и машина она ће бити подигнута у Београду или у његовој околини. Влада ће моћи да запосли у радионици одређени број младих људи да се обучавају у овој делатности. С обзиром на претходна улагања која је компанија била приморана да поднесе да би помогла независан трговачки развитак Кнежевине, капетан Мањан је од српске владе захтевао следеће: 1) да бесплатно уступи земљиште потребно за изградњу радионице у околини Београда, за изградњу пристаништа, магацина за складиштење robe и пословних просторија друштва; 2) да се обавеже да ће у периоду од најмање десет година сваке године улагати триста хиљада франака. Ову суму влада ће уплаћивати друштву на рате, свака три месеца. *Друштво Мањис, Мањан, Паро и Ко.* ће се заложити да на време испуни своје обавезе: најмање пет бродова ће бити антажовано за пловидбу, а и да повећа њихов број ако процени да је то потребно у мери у којој то захтевају потребе Кнежевине, не тражећи притом од владе да она увећа своју новчану потпору. Предлог капетана Мањана српској влади односио се на успостављање паробродске линије на рекама Сави и Дунаву која би била повезана са пловидбеном линијом која је постојала између Марсеја и Галаца. На тај начин Београд би био

доведен у непосредну везу с Медитераном и Француском. Слободан избор тржишта довео би не само до бржег развитка привреде, већ и до слабљења политичког утицаја Аустрије.⁶

Јован Мариновић, министар финансија, у чију је надлежност спадао овај посао, обавио је неколико састанака са француским капетаном коме је обећао своју подршку пред кнезом. Мариновић се у читавој ствари озбиљно заузео и у три наврата поднео Савету на разматрање капетанов предлог. Упркос Мариновићевим настојањима предлог је одбачен после озбиљне расправе. Мариновић је био упоран па га је кнез ухуткао рекавши: „да у Србији никада ништа не даје Французима.“⁷

Утицај који је Теја Радосављевић, аустријски конзул, вршио на кнеза Александра и постуци представника Стевана Марковића сведочили су о томе колику је важност влада у Бечу придавала овом питању. Стварни интерес Аустрије био је у томе да сачува само за себе огромно тржиште, које се бојала да ће изгубити.

Бернар Дезесар (Bernard des Essards), француски конзул у Београду, је сматрао да ће слободна пловидба Дунавом, пре него што заживи, пружити прилику за дуге преговоре и можда бити клица нових сукоба у Европи. Ако је Аустрија имала интерес да по овом питању очува свој тадашњи положај, Француска није имала ништа мањи интерес да јој то оспорава. Француска ужива наклоност становништва у Подунављу која ће постати утолико израженија што аустријски јарам буде био тежи. Оснивање паробродске службе, чији ће центар бити у Београду, омогућиће успостављање непосредне везе између крајева на доњем Дунаву, Бугарске, Србије и Босне и Марсеја. У случају да горњи Дунав постане слободан, успоставиће се важна трговачка линија која би, путем канала, била везана за Стразбур и оживела трговину тог града, створивши од њега центар за трговину производима с Леванта. На тај начин ће бити створено велико тржиште за извоз француских свилених, памучних и вунених производа који ће у погледу цена и квалитета однети превагу над аустријским производима. Међутим, требало је имати у виду да ће, ако се планови *Друштва Мајис, Мањан и Паро* остваре, Београд постати стовариште француске робе, а да ће одмах, на највећем степену, бити установљена противзаконита трговина чији ће производи стизати до срца Турског царства. Према најумеренијим проценама износ од око четрдесет милиона франака, који доноси трговина, ће се за мање од десет година увећати три пута. Конзул Дезесар је био уверен да Београд може да постане *Марсеј на Дунаву* и због тога би било потребно одмах поставити основе за прород француског утицаја. Француска сама може да уђе у борбу с Аустријом, у Кнежевини се жели њена помоћ и тражи њена подршка. Ако царска влада буде пружала подршку компанији која је желела да започне посао, конзул је сматрао да би, упркос сплеткама Аустрије и њеним претњама, Француска овладала трговином у подунавским земљама. Држање капетана Мањана током шест месеци боравка у Србији донело му је поштовање

⁶ Г. Јакшић, В. Вучковић, н. д., 38; МАЕ 9, № 6, Дезесар Валевском, Београд 20. јануара 1857.

⁷ МАЕ 9, № 6, Дезесар Валевском, Београд 20. јануара 1857.

најугледнијих личности Кнежевине. Упркос замкама које су му више пута постављане, опоменама које су му упућене и изазовима којима је био изложен, капетан је остао по страни од страначких борби, пажљиво избегавајући све што је могло изазвати осетљивост Аустрије и одбијајући да се упусти у било какву политичку расправу. Бавио се искључиво интересима друштва чији је био представник.⁸

Константин Николајевић, министар унутрашњих дела, који изгледа да није желео да допусти странцима пословање у Србији и који је непрекидно говорио о Србима и њиховом достојанству, надао се да ће на тај начин прикрити свој страх од Аустрије. Француски кашетан је изменио своје планове. Он је размишљао да оснује српско друштво које ће, уз подршку владе, задржати за себе право да преговара са страним друштвом под претходно утврђеним условима. Мањану су овом приликом обећали подршку Илија Гарашанин и Јован Мариновић, а настојао је да добије помоћ још неких утицајних личности. Упознат са појединостима разговора, Константин Николајевић је такође рекао Мањану да ће подржати овај план. Помињао је велики новчани износ (100.000 франака) који ће влада одобрити српском друштву и на тај начин ублажити лош утисак који су у почетку оставили њене речи и њени поступци. Гарашанин и Мариновић покушали су да придобију и Мишу Анастасијевића, највећег српског трговца солју и Мариновићевог таста. Анастасијевић, који је одраније размишљао о куповини пароброда које би користио за своје трговачке послове, са великим интересовањем прихватио је њихову понуду. Он је имао неколико састанака са Мањаном, а на последњем (12. јануара 1857), чинило се да ће посао бити сигурно закључен. Француски кашетан је дешем коју је послао у Париз позвао Матиса (Mathiss), једног од својих ортака, да одмах дође у Београд.

Сматрало се да је успех осигуран. Миша Анастасијевић је прибавио средства која је требало удружити са онима које су обећали банкар Јован Кумануди и друге личности. На послетку, влада је била спремна да донесе одлуку која је била у складу са интересима Кнежевине. Матис је дошао у Београд пет дана после последњег састанка који су одржали Мањан и Анастасијевић. За то време дошло је, по речима француског конзула Дезесара, до потпуног преокрета у мишљењу српских државника и капетан Мањан је још једном постао сведок рушења грађевине, чије је стварање он толико пута започињао.⁹

Наведени догађаји нису могли имати теже последице. Људи који су највише охрабривали капетана Мањана, они који су га најупорније уверавали у своју помоћ, нису се, у страху од аустријског конзула, више усудили да одржавају везе са њим.

⁸ Исто

⁹ Исто.

ФРАНЦУСКИ КАПИТАЛ У РУДАРСТВУ СРБИЈЕ. ЗАКУП РУДНИКА УГЉА У ДОБРИ И ПРЕУЗИМАЊЕ МАЈДАНПЕКА

Француски пословни кругови почели су да се интересују за улагања у рударство Србије тек када се на спољнополитичком плану Кнежевина окренула Француској. Поред тога што је, после Париског мира, продирању француског капитала ка овом делу Европе погодовала општа политичка ситуација, државна иницијатива у рударству доживела је неуспех. Како су према оценама, предвиђањима и закључцима српске владе домаће снаге биле преслабе да тај проблем саме реше, прихваћена је идеја да се његово решавање уступи страном капиталу. Интересовање странаца за рудно благо у Србији знатно је порасло када је стављено у изглед искоришћавање налазишта у Мајданпеку.¹⁰

Захваљујући новој политичкој оријентацији Србије према Француској, највише изгледа да добије Мајданпек имао је француски капитал. Французи су се ангажовали на неколико поља: добијању Мајданпека, успостављању паробродске службе и трговине Дунавом и Савом и закупу рудника угља у Добри. За прилике у Србији то је имало вишеструког значаја због могућности да се Кнежевина истовремено ослободи и аустријског монопола у пловидби на Дунаву и руског закупа рудника угља у Добри. Капетан Мањан је искористио боравак кнеза Михаила у Паризу 1859. и двашут се састао са њим. Мањан је најавио кнезу свој скори долазак из Марсеја у области доњег Дунава. Његово паробродско друштво тада је располагало са двадесет бродова чији је број убрзо требало да се увећа на тридесет. Капетан је изложио кнезу Михаилу стари план о успостављању везе између Србије и Француске и сталне паробродске службе француским бродовима на Дунаву и Сави, дуж турске и српске обале. Мањан је тражио да друштво добије дозволу за рад и земљиште на којем ће бити подигнута радионица за израду и оправку бродских машина и сматрао је да би било најпогодније да се она сагради у околини Кладова. Кнез Михаило је рекао Мањану да се у циљу закључења коначног споразума непосредно обрати кнезу Милошу. Такође, француски капетан је наговестио могућност да би радионица могла да лије онолико топова и ђулади колико би било потребно српској војсци.¹¹ Преговори око пловидбе вођени су заједно с преговорима око уступања Мајданпека и трајали су неколико месеци.¹²

Вест о Мањановом скромом доласку и о могућности да Кнежевина његовим посредовањем набави оружје из Француске обрадовала је кнеза Милоша. Он је најавио капетанов долазак са дванаест бродова који ће бити оискрбљени свим оним што је потребно Србији. Товар ће бити искрцан у

¹⁰ Даница Милић, *Сирани капијашал у рударству Србије до 1918*, Београд 1970, 55–56.

¹¹ Кнез Михаило кнезу Милошу, Париз 17/29. априла – 23. априла/5. маја 1859. *Полијика*, Београд 4. март 1927, Мита Димитријевић, „Кнез Михаило код цара Наполеона у Паризу“. У чланку Мите Димитријевића помиње се фабрика за израду и оправку бродских машина која би такође могла да лије оружје и муницију за српску војску. Међутим у француским и српским документима и у уговорима нијде се не помиње фабрика (на фр. l'usine) већ радионица (l'atelier).

¹² Д. Милић, *н. д.*, 56.

Радујевцу код Неготина да се не би привукла пажња Аустрије. Кнез је рекао конзулу Дезесару да једна моћна компанија шаље Србији потребан материјал. Француски конзул је стекао уверење да је кнез Милош добио саопштење чији му садржај допушта да рачуна на моралну и материјалну подршку царске владе у спровођењу његових планова.¹³

Када је Мањан стигао у Србију крајем августа 1859, био му је приређен срдачан пријем. Уважавајући предлог Министарства финансија, кнез Милош је 31. августа у сагласности са Саветом одобрио заједнички нацрт уговора „између Кн. Срб. владе и Андрес Франца Михаила Хондија Мањана, Алфонза Конта, Буilona и Компаније, по коме се овима имао уступити Мајданпек под аренду на 30 година“¹⁴. У Крагујевцу, кнез је лично са Мањаном одредио услове под којима ће радити паробродска служба на српским обалама. Српска влада и *Друштво Мањан, Бујон и Алфонс Кониј* (*Magnan, Bouillon, Alphonse Conte & Co.*; у даљем тексту: француско друштво) из Марсеја потписали су 5/17. септембра 1859. два уговора: уговор о пловидби на Дунаву и Сави и уговор о Мајданпеку.¹⁵

У погледу пловидбе, француско друштво је овлашћено да успостави паробродску службу која ће почев од Галаца повезивати све луке на путу са српским лукама и лукама на Сави до Градишке (Босна), тако да буду олакшане трговачке везе између тих лука и града Марсеја. Саобраћај ће се обављати са шест пароброда а у случају да то буде потребно може се укључити много већи број пловила (члан 1). Бродови ће пловити под француском заставом (члан 2). Радионица за израду и оправку бродских машина биће подигнута у Београду (члан 3). Са ценама превоза путника и робе ће бити упозната српска влада (члан 4).

Српска влада задржала је за себе право: 1) да о свом трошку постави на сваком броду по једног чиновника задуженог да врши поштанску и царинску службу и да бесплатно шаље телеграме; 2) да дуж српске обале бесплатно превози војнике и ратни материјал, али тако да никада за то не користи све бродове и да на тај начин поремети рад француског друштва; 3) да се за време рата на посебан начин користи бродовима уз надокнаду о којој ће бити расправљано по закону; 4) да купује сав материјал компаније по цени која ће бити утврђена уз обострану сагласност на основу његове праве вредности (члан 5).

Са своје стране, српска влада је пристала да уступи *Друштву Мањан, Бујон, Алфонс Кониј и Ко.*: 1) рудник угља по њиховом избору (француски представници изабрали су рудник у Добри) уз обавезу да исто плаћа права на експлоатацију према важећим прописима у Србији; 2) земљиште које припада српској влади на којем ће француско друштво током свог боравка у Србији, саградити радње, складишта, железничку пругу, пристаништа, градилишта и радионице; 3) поред тога, српска влада јемчи Г. Г. Мањану, Бујону, Конту и Ко. или Друштву које они оснују (ou à la Compagnie organisé

¹³ МАЕ 9, № 51, Дезесар Валевском, Београд 14. маја 1859.

¹⁴ Архив Србије, ПО 125, 151.

¹⁵ *Србске новине*, 1860, бр. 95, 380; МАЕ 9, де Вала Валевском, Београд 21. септембра 1859; Архив Србије, Совјет 1859, 377; МИД-И, 1866, VII, 8. У *Србским новинама* наводе се три уговора: о пловидби, Мајданпеку и Добри.

раг eux), у периоду од пет година, годишњи интерес од 5% на уложену суму од два милиона франака. У ту сврху француско друштво ће бити обавезно да сваке године поднесе српској влади тачан и детаљан списак свих операција које се тичу њене службе (члан 6).

Уговор важи тридесет година без прекида, а ступа на снагу на дан потписивања и траје до истог дана 1889. године (члан 7).

У случају да силе потписнице Париског уговора од почетка стану на пут извршењу овог уговора, он ће бити укинут у целини без надокнаде; он ће такође бити укинут без надокнаде и у целини ако због непредвиђених околности или због више силе Г. Г. Мањан, Бујон, Конт и Ко. не буде једним делом или у целости започела своју службу у току 1860.

Сви спорови који би могли да буду покренути по штитању извршења уговора биће решени на арбитражном суду састављеном од тројице судија који ће бити једногласно изабрани (члан 9).

Уговор је сачињен у два оверена примерка, на француском и српском језику, да би његове одредбе биле доследно сироведене у дело (члан 10).

У име српске владе уговор су у одсуству министра финансија потписали његов секретар Јован Гавриловић и шеф индустриског одсека Владимира Јовановића, а у име француског друштва Бујон, Алфонс Конт и Мањан.

У име српске владе министар финансија потписао је уговор са француским друштвом према коме се Мајданпек и Рудна Глава са свим рудама гвожђа, бакра и осталим рудама и коповима, топионицама, фабричким постројењима и зградама, шумама, рекама, ливадама, њивама и баштама као и материјалом који се тамо буде налазио уступа на тридесетогодишњу експлоатацију. Српска влада задржала је цркву и школу с квартиром за свештеника и учитеља, зграду поште и кућу у којој ће бити смештена канцеларија и стан владиног представника (члан 1).

Француском друштву били су према инвентару и процени уступљени сва права и дужности закуницца Мајданпека и Рудне Главе са њиховим при надлежностима. Француско друштво је на себе примило обавезу да ће све процењене и не процењене предмете одржавати у добром стању и о свом трошку за све време своје делатности, укључујући и оправку путева (члан 2).

Уговором је предвиђено коришћење природних богатства Мајданпека. Привреда ће се развијати кроз експлоатацију минерала, металургијску, индустриску, трговачку и пољопривредну делатност.

Уговорне стране преузеле су обавезу оснивања специјалног друштва које ће финансирати наведене подухвате. Закупци су били обавезни да у интересу бОљег рада у руднику промене начин експлоатације. Уговором су предвиђени начин коришћења зграда, њихово издавање под закуп, организација и рад житеља Мајданпека. Предвиђени су услови под којима ће закупци моћи да врше набавку материјала и свега осталог што је потребно за производњу.

Уговор је склопљен на тридесет година, а обе стране биле су обавезне да на три године пре истека уговора обавесте једна другу да ли желе да продуже његову важност (члан 7).

Француско друштво било је обавезно да у року од пет година о свом трошку сачини процену целокупног стања у Мајданпеку, да издели шуму

на шездесет парцела ради рационалније употребе 1–2 парцеле годишње (члан 9).

Обавезе француског друштва према Србији сводиле су се на дажбине од 10% годишње од чистог прихода (члан 10).

Све што буде саграђено у Мајданпеку прећи ће по одласку француског друштва из Србије у власништво државе, уз накнаду, у случају да проценљена вредност буде већа од затеченог стања приликом пријема (члан 11).

Уговором је предвиђено да и грађанима Србије, на њихов захтев, буде омогућено да буду акционари друштва (члан 16).

Почетак радова био је предвиђен за 1860. годину, у противном закупци су без икакве накнаде губили право даљег закупа.¹⁶

Како се наводи у француском званичном листу *Le Moniteur*, управитељ друштва, чије се седиште (писарница) налазило у Паризу на Булевару Италијана бр. 17 (17, Boulevard des Italiens), био је Клод Бујон (Claude Bouillon).¹⁷

У складу с уговором, обавеза Клода Бујона била је да за рад у Мајданпеку и успостављање паробродске службе на Сави и Дунаву обезбеди потребан капитал којим француско друштво није располагало у тренутку када је закључен уговор са српском владом. Бујон је обезбедио средства склопивши уговор са *Ронским друштвом за пловидбу* (*La Compagnie de navigation du Rhône*, пуно име *La Compagnie Générale de la navigation du Rhône*) из Лиона. У пратњи бившег председника општине у Лиону и тадашњег председника овог друштва Клемона Рера¹⁸ (Clément Reyre) и једног инжењера, Бујон је дошао у Србију и 11. децембра 1859. закључио са српском владом посебне уговоре о пловидби и закупу рудника у Добри.¹⁹

У погледу Мајданпека, осмим чланом уговора између српске владе и француског друштва, било је предвиђено да Клод Бујон изврши попис и пријем до 23. априла 1860. године. Исте године требало је да отпочне, у складу са првим чланом уговора о пловидби, рад паробродске службе са шест пловила на линији од Градишке на Сави до Галаца на Дунаву.

ФРАНЦУСКО-СРПСКО ДРУШТВО. СПОРОСТИ И НЕУСПЕСИ.

Бујон није испунио обећање. Није дошао у Србију у договорено време и наставио јосао око преузимања рудника, већ је 5. августа 1860. године јавио из Париза да је раскинуо уговор са *Ронским друштвом за пловидбу* и

¹⁶ Архив Србије, Совет, 1859, 377; 1868, 223; Д. Милић, н. д., 57–58.

¹⁷ *Србске новине*, 1860, бр. 95, 380.

¹⁸ Клемон Рер био је врло способан и предузимљив човек и један од управитеља *La Compagnie Générale de la navigation du Rhône*. Он је 1849. године био представник пловидбених друштава из Лиона која су протестовала против нацрта уговора о изградњи крака железнице од Шалона до Авињона (пруга Париз-Лион-Авињон) јер су њиме били угрожени њихови интереси. Својим ангажовањем у Србији, Рер је желео да спасе своје друштво које је било на рубу пропasti. F. Rivet, н. д., 103, 105.

¹⁹ Архив САНУ, Исписи Гргура Јакшића из Париских архива бр. 25, де Вала Валевском, Београд 20. децембра 1859; Архив Србије, МИД-И, 1866, VIII, 8; Д. Миљковић, *Прилози расветљавању привредних односа Србије и Русије у XIX веку, Грађа Историјског института*, САНУ, Београд 1956, 64–65.

основао ново под именом *Француско-српско друштво*. За директора рудника постављен је угледни инжењер Леклер (Leclerc) који је, да би заузео овај положај, напустио место управитеља једног од главних металуршких басена у Француској. Било је предвиђено да три пароброда којима ће се обављати водени саобраћај крену из Марсеја између 15. и 20. августа. Леклер је стигао у августу из Француске у Београд, а потом у Мајданпек, са тридесет радника и једним рударским инжењером. Након пријема рудника у Мајданпеку, Леклер је отишао у рудник угља у Добри са истим задатком. Два пароброда из Марсеја, од којих је један био неисправан, стигла су у Србију у току новембра. Међутим, осим две пробне вожње на кратким релацијама, пловидбена линија није успостављена. Посао око преузимања Мајданпека и Добре такође није обављен до краја, а тиме и радови ни у једном од рудника нису могли да започну. Због тога је Бујон незадовољан Леклеровим пословањем одлучио да га отпусти, о чему је обавестио српску владу у свом писму од 1. маја 1861. За новог директора најпре је постављен Вигуре, а пошто ни он није довршио рад на пријему Мајданпека на његово место је 2. септембра 1861. дошао Ломбар (Lombard). Ломбар је успео да оконча послове око пописа и примопредаје Мајданпека и Добре, али две године касније од предвиђеног рока. Записник о примопредаји потписао је Бујонов заступник Де Розијер (de Rosière) 22. марта 1862. године.²⁰ Већ први кораци *Француско-српског друштва* нису наговештавали да ће бити исиштоване све одредбе уговора.²¹ После извршеног пописа вредност Мајданпека је у тренутку његове предаје Бујону процењена на 669.958 форинти или 1.674.895 франака. Тим бројем била је обухватана вредност зграда, постројења и тохионица. Процена није обухватала вредност земљишта, шума и поткоца.

Феликс Каниц, аустријски путописац, географ, археолог и етнолог, посетио је Мајданпек на истеку прве године уговора о закупу.²² Каниц је забележио да су се на сваком кораку могла чути пребацања француске управе српској влади, тешке оптужбе српских надзорних органа на рачун Француза који не испуњавају дата обећања и жалбе домаћих и страних радника како на француску тако и на српску управу. *Француско-српско друштво* се преварило у рачуну. Његов скромни капитал уложен је у пропали подухват са паробродским друштвом, па је са готово никаквим средствима започело преузимање великог броја фабричких зграђа у којима су погонски уређаји били неисправни, застарели или их чак није ни било. Такође, није било купца заинтересованих за акције *Друштва*, поверење у исто било је у опадању, тачније, никада није ни било велико јер се несолидно пословање није могло дуго скривати од иронијавивих Срба.²³

Захтеви беспомоћних француских чиновника, инжењера и радника које су чинили емигранти различитог порекла постали су све шири и оштрији, па су српске полицијске власти често посредовале међу завађеним странама. Радничка колонија је била нарочито огорчена због уступања искључиве

²⁰ Архив Србије, МИД-И, 1866, VIII, 8.

²¹ Д. Милић, н. д., 59.

²² Феликс Каниц, *Србија земља и становништво од римског доба до краја XIX века*, књ. I-II, Београд 1985; I, 249–251.

²³ Ф. Каниц, н. д., I, 252–253.

продаје животних намирница једном француском Јеврејину. Он је морао да плаћа високу закупнину за обављање своје делатности у Мајданпеку, док су радници као куповно средство поседовали само бонове које је издавало и са несигурним откупним роковима исплаћивало *Француско-српско друштво*. Трговац који је морао да рачуна с великим ризиком покушавао је да продаје робу по што вишам ценама. Осим тога, француске породице, међу којима су биле оне инжењера Ломбара и Уиза жалиле су се што немају католичког свештеника, лекара, апотеке и школе. Француски генерални конзулат у Београду пренео је српском Министарству иностраних дела молбу *Друштва* да се у Мајданпеку образује католичка општина и да јој се обезбеди свештеник који ће вршити службу по обреду католичке цркве.²⁴ *Француско-српско друштво* најавило је српску владу на обимнија улагања капитала у Мајданпек. С друге стране, српска влада приморавала је *Друштво*, кога је штитио француски конзулат, да исчуни или раскине своје уговорне обавезе.²⁵ Производња шрапнела, шупљих и пуних метака из затечених залиха, уз високе цене, било је једино што је Србија добила од Мајданпека за који је тако много жртвовала и који је поверила Французима. Произведено је 1861. око 150 ђулади дневно, а касније је тај број повећан на неколико стотина. Српска влада је и ту поднела главни терет. Михаило Кренцер (Каниц га зове Кројцер), бивши официр из Хесена, вршио је уз помоћ српских војних лица надзор над калупарницом, ливењем и израдом метака. С изузетком ових владиних поруџбина, велике радионице у Мајданпеку биле су пусте и пропадале су као и раднички станови. *Друштво* се није бавило повећањем производње путем отварања нових копова већ се ограничило на сечу шума и продају дрвета једном аустријском железничком друштву. Поред тога, главни извор прихода *Друштва* био је приход од пашарине, коју је пре-ко лета нашлаћивало од сељака, за крупну стоку један франак по грлу, а за ситну пола франка.

Велике наде које је српска влада полагала у *Француско-српско друштво* показале су се у сваком погледу претераним. Оно је било лоше организовано, а капитал којим је располагало био је недовољан да настави започети посао у Мајданпеку, чак ни у мањем обиму у коме се обављао под државном управом. Његов рад је отпочео тек 1861. „и то само тако да се тек зове да је отпочео“.²⁶

С друге стране, акција капетана Мањана имала је више политичке него привредне циљеве. Под изговором да успостави сталну шаргородску везу између Француске и подунавских земаља, капетан је током 1859–1860. радио на припремању устанка у Мађарској. Мањан је у фебруару 1861. известио Тастија, француског конзула у Београду, да је из Енглеске стигао известилац Јајоша Кошутица са упутствима за Комитет за подизање устанка у Мађарској, додајући да у рукама држи нити уз помоћ којих би изазвао врење у Босни и Бугарској. Капетан је уверавао конзула да ради само оно за шта му је дат налог, да му то саопштава зато што не жeli да га лажe и да

²⁴ Архив Србије, МИД-И, 1862, IV, 87.

²⁵ Ф. Каниц, н. д., I, 253.

²⁶ Архив Србије, МИД-И, 1866, VIII, 8.

се неће жалити ни на кога ако, претпостављајући да је то немогуће, његова мисија буде имала лош исход. Тасти је био пренеражен оним што је чуо и рекао је Мањану да је од тог тренутка лишен сваке моралне снаге да брани живот и безбедност онога који испуњава такве задатке. Обавештавајући о томе министра Тувнела назвао је Мањанов поступак лудошћу и бестидношћу.²⁷ Тасти је сазнао од представника Филипа Христића да је капетан Мањан још од кнеза Милоша добио задатак да купи хиљаду лаких карабина за наоружање српске полиције (*la gendarmerie*) и за то унапред примио 1.400 дуката (око 160.000 франака). Желећи да сазна шта се десило са овом набавком, кнез Михаило је крајем 1860. или почетком 1861. преко представника, послao писмо Мањану. Спремне сандуке с оружјем капетан је требало да пошаље преко Аустрије која у то време уопште није забрањивала извоз оружја. Међутим, Мањан је почетком фебруара 1861. дошао у Србију тврдећи да је, пошто је у међувремену та дозвола била укинута, био приморан да карабине утовари у Ђенови и затражио од српске владе нова средства. Иако је Мањан показао рачун на коме је писало да је свака пушка коштала 57 франака, кнез је на дати новац гледао као да је изгубљен и одбио је да увећа тај губитак. Кнез је увек негодовао због те куповине и нестрпљиво је очекивао да буде у целости обавештен о томе да ли ју је Мањан обавио да би, у случају потребе, могао да обнови ту куповину у Аустрији. Аустријски генерални конзул био је уверен да би пристанак његове владе био добијен без тешкоћа. Благонаклоност на коју је капетан Мањан наишао у највишим круговима у време стварања паробродске службе на Дунаву и везе које је стекао том делатношћу вешто је искористио да себи створи положај који је био сличан положају дипломатског агента.²⁸ Земљиште дато у концесију за подизање магацина и радионица за оправку бродских машина требало је да послужи и за градњу тајних складишта оружја и муниције намењених мађарским устаницима. Капетан Мањан, кога је лично познавао и изузетно ценио цар Наполеон III, био је један од најсмелијих агената француске обавештајне службе, али је радио и на своју руку.²⁹ Он је изиграо поверење француске владе, а због своје неопрезности и индискреције скренуо пажњу аустријских власти. Француска влада је сазнала да је Аустрија упозната са Мањановим тајним плановима, прекинула рад са њим, а сардинској влади је априла 1861. године саветовала да се не узда у његова обећања да ће допремити оружје Мађарима.³⁰

До краја 1860. године *Француско-српско друштво* није успело да уведе паробродску службу.³¹ Долазак пароброда очекивао се с великим нестрпљењем јер је предвиђено да имају важну улогу у томе да пловидба Дунавом и

²⁷ MAE 12, № 2, Тасти Тувнелу, Београд 12. фебруара 1861.

²⁸ Исто, № 5, Тасти Тувнелу, Београд 16. фебруара 1861.

²⁹ Капетан Мањан је за собом оставио спис под називом „Последњи дани Царства отоманског“ у коме је изнео стање и прилике народа у европском делу Турске и став великих сила према решавању Источног питања (Архив Србије, ИГ 1189).

³⁰ Исто, № 1, Тувнел Тастиу, Париз 21. фебруар 1861; *I documenti diplomatici italiani* (DDI), № 49, Кавур Вимеркатају, Торино 7. априла 1861; Исто, № 50, Вимерката Кавуру, Париз 8–9. априла 1861.

³¹ Г. Јакшић, В. Вучковић, н. д., 41.

Савом не остане под искључивом контролом Аустрије. Два шароброда иловила су у неколико наврата само до Шапца и Градишта, а остала четири нису никада ни стигла у Србију. Једном речју, ни на почетку ни касније, *Француско-српско друштво* ниуколико није испунило одредбе уговора.³² Услед тога српска влада је дала на знање да се, сходно уговору, више не сматра обавезнот да гарантује истом годишњи интерес од 5% на капитал који су његови представници обећали да ће уложити у пловидбу. Вредност тог капитала износила је два милиона франака, тако да се губитак *Друштва* увећао за наведени износ. Доцније се испоставило да је *Француско-српско друштво* обављало сумњиве финансијске операције. Оно је било основано само због тога да се под плаштом тобожњег уносног подухвата у Србији спасе *Ронско друштво за пловидбу*. Три његова брода потонула су код Бургаса у Црном мору под врло сумњивим околностима тако да је енглеско друштво, код кога су шароброди били осигурани, одбило да исплати осигурање.³³ Феликс Каниц тврди да су бродови *Ронско друштво за пловидбу* уз високу процену вредности уписаны у активу *Француско-српског друштва*, а да је затим удешено да ескадра упућена у Србију претрпи бродолом код Бургаса. Путем поравнања *Француско-српском друштву* исплаћена је сума на коју су бродови били осигурани. Покушај успостављања воденог саобраћаја на Дунаву и Сави уз помоћ пароброда *Француско-српског друштва* прошао је због тога што су српска влада и кнез Милош због важности политичког тренутка пропустили да испитају могућност остварења овог плана с економског становишта. *Ронско друштво за пловидбу* је то користило да се спасе банкротства, а капетан Мањан за остварење својих циљева везаних за припрему устанка у Мађарској.³⁴

У погледу Мајданпека, српски министар финансија је у више наврата био приморан да опомиње *Француско-српско друштво* на испуњење уговорних обавеза. Актом од 24. новембра 1861. дато је на знање Клоду Бујону шта је *Друштво* по уговору било дужно да учини, шта је до тада урађено и како је од почетка коришћења ово државно добро било упропашћавано. Услед тога, започета је дуготрајна преписка између српске владе и Бујона током које је Францууз обећавао да ће после отклањања одређених тешкоћа уредно наставити рад у Мајданпеку. Између владе и Бујона постигнут је 24. фебруара 1862. договор да крајњи рок за испуњење одредби уговора буде 23. април исте године.³⁵

После горког искуства с пловидбом и рудником у Добри, где је претрпело губитак од 115.000 франака, *Француско-српско друштво* је једностранично почело да крши уговорне обавезе, сужавајући свој рад само на подручје Мајданпека.³⁶ Бујон је 7/19. маја јавио министру финансија да је 8. априла концесију о пловидби и руднику угља у Добри уступио једном енглеском друштву (*Anglo-Danubian Steam Navigation and Colliery Company*). Енглеско

³² Архив Србије, МИД-И, 1866, VIII, 8.

³³ Г. Јакшић, В. Вучковић, н. д., 41; Д. Милић, н. д., 59; Ф. Каниц, н. д., I, 254.

³⁴ Д. Милић, н. д., 59–60.

³⁵ Архив Србије, МИД-И, 1866, VIII, 8.

³⁶ Jean-Henri-Abdolonyme Ubicini, *Aperçu économique et statistique sur la Principauté de Serbie*, Paris 1867, 21–22.

друштво преузело је уговор од Француза противно одредбама уговора, по високој цени од 75.000 фунти и обавезало се да ће уложити у посао 160.000 фунти. Бујон се надао да ће, ограничен само на делатност у Мајданшеку, моћи да унапреди његову експлоатацију. После дуге расправе о начину на који је своје обавезе пренео на енглеско друштво, влада је 18. и 31. јуна одобрила Бујонов поступак да би му олакшала испуњење уговора у погледу Мајданпека.³⁷ Пошто *Француско-српско друштво* није располагало потребним капиталом, влада је била приморана да му одобри позајмицу од 20.000 франака на шест месеци. Новац који је Бујон требало да врати у децембру 1862. влада је добила принудном наплатом тек новембра 1864. године.³⁸

Уместо да организује рад у руднику, Бујон се трудио да пронађе капиталисте којима би могао да прецира и концесију на налазишта у Мајданшеку. Пошто није наишао на купца заинтересованог да откупи читаву концепцију Бујон је почeo да продаје њене делове, најпре мајданчечку шуму која је припадала руднику. Купац је био извесни Ваило чије шпекулације, намера да сече и извози дрво, нису имале никакве везе са наменом шуме и радом рудника. Уговор који је закључио са Ваилом, Бујон је поднео на одобрење Кости Цукићу, министру финансија, 6. фебруара 1862. године. Министар је био против продаје шуме, није се слагао са условима под којима је уговор закључен и није могао да дâ одобрење. Сходно одредбама уговора, шума је требало да буде парцелисана ради рационалније сече а дрво је требало да послужи у процесима вађења руде, у раду топионица, подизању зграда и постројења. Министар је био против тога да се шума, од које је највреднија и најређа била храстова, неплански уништава и да се тиме рударска делатност у Мајданшеку лиши једног од основних услова за њен оистанак и напредак. Необазирући се на став српског министра, Бујон је уступио шуму Ваилу који је наставио да је немилице сече и унрощашћује. Поред тога, услед непажње и немара, у шуми је у неколико наврата избио пожар при чијем гашењу су француски радници и управа у Мајданшеку одбили да пруже помоћ српској влади. Приликом пожара у топионици гвожђа Бујонови људи нису хтели да учествују у гашењу, већ је српска влада употребом сile приморала житеље Мајданпека да се ангажују и тако спасла фабрику. Коста Цукић наводи да су пожари били честа појава и у шуми и у фабрикама, а да Бујон изгореле објекте није поново подизао.

Велики део покретне имовине коју је српска управа предала *Друштву* после извршеног пописа у Мајданпеку био је отуђен, изложен развлачењу и продаван будзашто. Оштећени објекти у којима се боравило површно су оправљани, а они који нису коришћени потпуно су ирошли. Нашуштени рударски копови рушили су се сами од себе и бивали затрпани као и одводи, због уништавања шуме око вароши Мајданпека. Путеви чије је одржавање занемарено пропали су као и фабрике у којима се није радио и које су срушене. *Француско-српско друштво* трошило је материјал добијен прilikom пријема Мајданпека а није набављало нови. Алати и машине рђали су и кварили се док се вредност добара брзо смањивала. Српска влада није

³⁷ Записници са седница Министарског савета Србије 1862–68, 12–13.

³⁸ Архив Србије, МИД-И, 1866, VIII, 8.

имала основа да очекује накнаду јер се делатност у руднику, која је више пута започињана и прекидана, није развијала. Уз помоћ тек понеког новог постројења и оних постројења на којима је извршена оправка није се могла надокнадити причињена штета.³⁹

Неуспех у раду рудника у Мајданпеку погађао је српску државу као власника а *Француско-српско друштво* као закупца. Ипак, најгоре су прошли радници које је свака обустава рада доводила у безнадежно стање.⁴⁰ У неколико наврата, радници су се обраћали Краинићу, управитељу Мајданпека, и жалили се на тешке услове у којима раде и живе. Краинић, владин човек, обратио се тим поводом министру Кости Цукићу августа 1862. Навео је да му је до тада, у очекивању да се покрене производња у руднику и да *Француско-српско друштво* усвоји примедбе управитељства, полазило за руком да задржи раднике. Међутим, када је дошло до *коначног* прекида рада и наставило се лоше управљање администрацијом и рачуноводственим пословима, људима који су изгубили стрпљење он више није хтео да стаје на пут. Приближавала се зима а радници нису били снабдевени животним намирницама нити им је пружена ма каква сигурност. Управитељ је примио њихову жалбу и званично је проследио министру, уздржавши се од тога да доказује да за то имају пуно право. Краинић је посебно истакао нечовечно понашање директора Ломбара. Супротно свим очекивањима, Ломбар, од кога је зависило да радници буду плаћени за обављене послове, неправедно им је ускраћивао зараду.⁴¹

Вредно је истаћи да је француски конзулат у Београду иренебрегао жалбе српских поданика и на незаконит начин штитио представнике *Француско-српског друштва*.⁴²

Суочен са упропаштавањем државне својине и противљењем Бујона који је тврдио да стање у Мајданпеку није тако лоше, министар Коста Цукић му је у писму од 1. марта 1863. предложио да се формира мешовита француско-српска комисија са задатком да утврди чињенично стање. Бујон је прихватио предлог али није у договорено време послao свога комесара, те је члан комисије кога је именовала влада био приморан да се после дугог чекања врати у Београд. После Бујонових уверавања да је шума премерена и да се сеча у њој врши у складу с правилима, локалне власти у Мајданпеку су обавестиле министра Цукића да је неки Ванклеф изненада довео у шуму неколико стотина људи који су започели њено уништавање. Министар је сазнавши да је Ванклеф био закуница права на сечу шуме наредио властима да уништавање зауставе на силу.⁴³

Француско-српско друштво било је пред ликвидацијом. Бујон је усмено признао министру финансија да је стање друштва и његових послова лоше као и да су основани протести које му због тога упућује српска влада, али је велики део кривице приписивао другим околностима. Он је молио да се одложи решење покренутих спорова, надајући се да ће до краја текуће годи-

³⁹ Исто.

⁴⁰ Д. Милић, *н. д.*, 61.

⁴¹ Архив Србије, Поклони и откупни (ПО) 16:29.

⁴² Исто, МИД-И, 1861, IV, 75.

⁴³ Архив Србије, МИД-И, 1866, VIII, 8.

не уз помоћ добијене суме од 315.000 франака, других новчаних средстава и бољег управљања моћи да испуни захтеве владе и лиши је повода за жалбе. Министар Цукић изашао је у сусрет Бујоновом захтеву и 29. априла 1863. донео одлуку да му се рок за испуњење обавеза продужи до краја године. Бујон је у јуну месецу отпочео са топљењем гвожђа. Од министра је чак добио одобрење да један део средстава за посао прибави продајом исечене дрвене грађе из шуме. Међутим, све ово било је недовољно, јер је за успешан рад у руднику таквих капацитета и начина производње било потребно далеко више новца.⁴⁴ Бујон је већ у септембру престао са радом, а уништавање ствари, рудокона, машина и здања је настављено. Министар финансија је у јануару 1864. под претњом раскида уговора, био принуђен да постави Бујону крајњи рок од месец дана да дâ јемство да ће бити обустављено уништавање Мајданпека и у њему започет нормалан рад. У Бујоновом одсуству, његов заступник де Розијер је 11. фебруара саопштио министру да ће Бујон ускоро доћи у Београд, и да он (Розијер) више нема право да преговара нити да расправља о уговору са српском владом већ то могу да чине само браћа Риш из Париза као „прејамници“ уговора. На овај начин, Бујон је поново онемогућио да комисија испита ситуацију у Мајданпеку.⁴⁵

Бујон је дошао у Београд у току фебруара и уверавао министра финансија да је обезбедио средства и да ће ускоро започети с радом. Он је замолио да комисија не испитује стање у Мајданпеку јер ће то ометати започети посао. Пошто је лично отишао у Мајданпек да извиди ситуацију, Коста Цукић је закључио „да је боље још једном покушати да овако уцрпаšћену радњу сами упропаститељи на пут изведу но нови предузимачи.“ Представник *Француско-српског друштва* је на почетку заиста показао да му је стало да покрене производњу. Он је отпустио дотадашњег директора Ломбара и поставио нове: Голдшмита и Фридмана који су започели с топљењем бакра. Међутим, за већи обим производње било је потребно и више новца, а њега није било доволјно. У недостатку новца, радницима су исплаћиване наднине у боновима. Искључиво у радничким дућанима, они су, да би могли да преживе, давали бонове у бесцење за храну и друге потребе. На тај начин, радници су прихватили најгоре услове које су наметали власници дућана – трговци са монополистичким положајем. Касније ни трговци нису могли да наплате бонове и обезбеде новац за нове набавке. Кредитори и радници тражили су наплату потраживања, ставили под секвестар све ствари *Француско-српског друштва* као и одређене ствари које су припадале држави, а које су предате Бујону после извршеног пописа. Министар Цукић је, да би спречио да државна имовина буде продата као накнада за дугове *Друштва*, сам затражио од надлежног суда да се она стави под секвестар. Рад у Мајданпеку обустављен је у септембру 1864. године због неисплаћених радничких надница.⁴⁶

За време закупа рудника Мајданпек од стране *Француско-српског друштва* нису у потпуности познати подаци о томе шта је и колико произве-

⁴⁴ Д. Милић, н. д., 62.

⁴⁵ Архив Србије, МИД-И, 1866, VIII, 8.

⁴⁶ Исто.

дено. Французи су дugo радили на преради руде која је ту затечена по престанку производње у руднику под окриљем државе. Руда је углавном пре-рађивана за потребе тополивнице у Крагујевцу. Током 1862. и 1863. године *Француско-српско друштво* је преко Градишта и Доњег Милановца извозило бакар за Аустрију. У току децембра 1862. из топионице бакра у Мајданпеку су за Градиште послата два товара од по 20 центи чистог бакра који је требало да се транспортује у Беч.⁴⁷ У марту 1863, према извештају доњомилановачког Ћумурукције А. Местановића, извезено је за Аустрију 1.200 килограма црвеног бакра који је најпре истоварен у Базијашу, а потом превезен у Беч.⁴⁸ Већ смо нашоменули да је угаљ који је *Друштво* користило за погон пароброда набављан у Базијашу, а да га је производило једно француско друштво са седиштем у Бечу. У супротном правцу је, вероватно за потребе истог друштва из Беча, превожен бакар из Мајданпека.

Због неисплаћених надница радницима и званичницима (службеницима) стање у Мајданпеку је у јесен 1864. постало толико лоше да су многи од њих трпели глад и оболевали. Према попису који је по налогу Косте Цукића саставило Управитељство Мајданпека било је 169 радника који због немарног и лакомисленог пословања *Друштва* нису примили плате. Дуг према њима је укупно износио 71.626 гроша чаршијских. Поред тога, било је још много радника „које пописати није могло јер су из Мајданпека отишли рада и леба тражити.“ Неке породице, хранећи се једно време дивљакама и зељем, оболеле су од глади и нису имале средства да, поред најбоље воље, напуште Мајданпек и нађу посао на другом месту.⁴⁹ Пошто су локални трговци за своју робу добијали само бонове и на тај начин били лишени средстава за куповину нових намирница, министар финансија је наредио да се о трошку српске владе набави из Неготина 10.000 ока кукурузног брашна и подели радницима и службеницима. Брашно је подељено и Бујоновим француским радницима који су желели да оду из Мајданпека да би се смањили трошкови државе око њиховог издржавања и избегла опасност од глади за време предстојеће зиме. Цукић је уважио и предлог Управитељства да се радницима који намеравају да напусте Мајданпек поред хране, сходно њиховим потребама, да на зајам без интереса одређени износ новца. Радници, који су одмах могли да путују, обавештени су да ће им касније, када се реши положај *Француско-српског друштва*, бити исплаћена њихова заостала потраживања.

Министар Цукић позвао је Бујона на споразум којим би се поправило стање у Мајданпеку и у том циљу одредио владину комисију. Међутим, Бујон као представник *Француско-српског друштва* није желео да призна да су послови лоше вођени. Уместо да поздрави овакву понуду, с обзиром да је нанета штета интересима српске владе и акционара, и да настоји да се предлог у корист пострадалих радника и званичника што пре прихвати, Бујон се пожалио француском генералном конзулу. Он је протестовао што је српска влада прекршила одређене прописе при стављању под секвестар

⁴⁷ Архив Србије, Министарство финансија (МФ), 1862, VII, 19.

⁴⁸ Исто, МФ, 1863, III, 83.

⁴⁹ Архив Србије, ДС, 1864, 409.

покретности *Друштва* и што није у довољној мери пружала помоћ француским радницима и службеницима. Читава ствар се отегла јер је француски конзул желео да испита оправданост Бујонових жалби. После посредовања конзула и француске владе закључен је 12. новембра 1864. уговор између српске владе и *Француско-српског друштва*. По овом уговору српска влада се обавезала да исплати дугове званичницима, радницима и кредиторима у укупном износу од 8.751 дуката цесарских или 102.386 франака 70 сантима, у који је био укључен и менични дуг Бујона из 1862. године. На тај начин скинут је секвестар који су радници и кредитори ставили на покретну имовину *Друштва*. Влада је као залог за дугове друштва узела одређене уређаје у руднику, фуруне и локомобиле (покретне парне машине), с тим да Бујон исплати влади дуг у вредности уређаја и да исте преузме до 30. јуна 1865. године. Поред тога, Бујон је по члану II уговора био обавезан да до краја јуна прибави капитал у вредности од 500.000 франака и да оточне посао. У супротном, српска влада је сходно тачки 2. члана III уговора имала право да преузме домен Мајданшека, а обе стране ће једна другој писмено признати право на накнаду за све дугове и потраживања.⁵⁰

Бујон се обавезао да ће уредно водити посао и да ће за сваких наредних шест месеци остварити производњу у вредности од најмање 6.000 дуката цесарских. У случају неиспуњења ове одредбе уговора предвиђен је раскид уговора. Ситуација у којој се нашао Бујон приморала га је да прихвати све обавезе које су му наметнуте надајући се да ће бар неке од њих моћи да исчуни. У свету либералног капитализма несигурност је била цена која је морала да се плати за напредак и слободу. Сматрало се да је свет буржоазије у основи несигуран, да у њему влада стање у коме сваки капиталиста може да постане жртва конкуренције, преваре или економске кризе. Бујон се уздао у неочекиване могућности и срећу, и веровао да без ризика нема ни зараде. Тиме се тумачи то што је *Француско-српско друштво*, упркос неиспуњењу ниједне од дотадашњих, преузело на себе нове велике обавезе.⁵¹

С друге стране, српска влада је ревносно извршила своје обавезе. Она је измирила дугове *Друштва* чиме је омогућила да се скине секвестар са покретности које су му припадале.

Бујон није успео да обезбеди средства којима би повратио ствари узете као залог од стране српске владе, као ни суму од 500.000 франака потребних да започне посао. Нико није желео да предузедује које пропада повери толики новац. Последњег дана уговореног рока, 30. јуна 1865. године, представник *Француско-српског друштва* поднео је Кости Цукићу уговор потписан са Енглезом Хитом који је обећао да ће Бујону позајмити наведену суму. На основу Хитовог јемства и писменог уверења француског конзула од 6/18. јула, у жељи да избегне прекоре да није наклоњена друштву, српска влада је изашла у сусрет Бујону и одложила раскид уговора.

Очекивања српске владе нису ни овога пута била испуњена. Убрзо се показало да је нов уговор био потребан Бујону само да би наставио да избегава своје обавезе. Не отпочевши са радом у руднику и не вративши дуг вла-

⁵⁰ Исто, ДС, 1864, 480; МИД-И, 1866, VIII, 8.

⁵¹ Д. Милић, н. д., 63.

ди, Бујон је крајем јула отпуштовао из Србије и започео потрагу за новим директорима рудника, пошто су Фридман и Голдшмит отишли из Мајданпека 1864. Заступник де Розијер је 24. и 30. септембра јавио министру финансија да је Бујон посредовањем неког „Мелхадо и Компаније“ пронашао Хитово енглеско друштво које се обавезало да ће уложити у производњу Мајданпека већа средства од Француза. Де Розијер је послao министру копију уговора који је Бујон потписао са Хитом. Бујон је убрзо стигао у Београд са двојицом Енглеза, Булером (Buller), Хитовим представником, и инжењером Мек Конелом (Mac Connell) који је био задужен да посети Мајданпек и да управља радовима у корист енглеског друштва. На састанку с министром финансија, Енглези су обећали да ће пословима у Мајданпеку управљати по вољи српске владе и да су сремни да докажу да поседују новчана средства за покретање производње. На наваљивање Бујона, иако представници енглеског друштва нису као јемство поднели никакав документ о поседовању капитала нити уплатили новац, Коста Џукић је 27. октобра 1865. године одобрио пренос коцесије на Мајданпек са свим правима и дужностима с *Француско-српско⁵² друштва* на енглеско друштво. Уговор је био кратког века. Изгледа да су Енглези после посете Мек Конела Мајданпеку, увидевши се да је рудник у јако лошем стању, одустали од преузимања рудника.⁵³ Представници енглеског друштва који су се доцније обратили кнезу Михаилу имали су своје виђење овог проблема. Бујон је по повратку у Париз, где је требало да испуни неке формалности у вези с уступањем концесије, мислио да је нашао начин да прибави средства под условима бољим од оних које је раније прихватио у договору с Хитом и раскинуо је уговор са њим.⁵⁴

Истицало је и других шест месеци од потписивања уговора и приближио се рок када је Бујон требало да покаже да је остварио производњу у вредности од најмање 6.000 дуката цесарских, а рад у Мајданпеку није ни започет. Пошто радници и службеници нису примали плату, продавали су покретну имовину која је припадала руднику и од тога живели и плаћали своје и дугове *Друштва*. Министар финансија је 11. новембра протестовао код Бујона због ових поступака јер је уговором било забрањено да се отуђује имовина која је припадала Мајданпеку. Међутим, Бујонов заступник је одговорио да ни представници *Друштва* не знају шта да раде и одакле да обезбеде средства.

Крајем децембра 1865. године када је истекао рок од годину дана и када је било јасно да нема изгледа да Бујон испуни своје обавезе, министар финансија је обавестио представника *Друштва* да уговори од 5. септембра 1859. и 12. новембра 1864. нису испуњени и да су они престали да важе, и замолио га да одреди лице које ће извршити предају Мајданпека српској влади. Тек након два месеца Бујон је одговорио Кости Џукићу. У писму од 26. јануара/7. фебруара 1866. године, Бујон је навео да жали што српски министар није имао довољно разумевања за положај *Друштва* и надао се да ће променити своју одлуку када му он у року од неколико дана буде дао задо-

⁵² Архив Србије, МИД-И, 1866, VIII, 8.

⁵³ Архив Србије, ПО 25:89.

вољавајућа објашњења. Немогавши да сам изађе на крај са представником друштва, Цукић се обратио Илији Гарашанину, председнику владе и министру иностраних дела, да издејствује предају Мајданпека. Требало је заштитити државно добро од даљег упропашћавања, спречити даље пропадање трговаца, званичника и радника и лишити трошкова и губитака стране капиталисте који су привучени лажним обећањима.⁵⁴

Због лошег управљања Мајданпеком у периоду 1860–1866. године причињена је штета од милион франака. Приликом уступања овог државног добра *Француско-српском друштву* вредност покретне и непокретне имовине процењена је на 669.957 форинти, док је према попису извршеном приликом преузимања Мајданпека од стране српске управе та сума била мања за 241.693 форинте. *Француско-српско друштво* уложило је у посао око два-три милиона франака. Поред тога, код нових, поузданих концесионара ослабило је уверење у успех радње у Мајданпеку, а Србија није имала никакву корист од концесије коју је дала *Друштву*.⁵⁵

У марта 1866. године Бујон је писмом из Париза обавестио српску владу да раскида са њом уговор о концесији Мајданпека. Француски службеници су предали представницима српске управе кључеве од фабрика, постројења и службених зграда. Да би комисија Министарства финансија могла да попише покретну и непокретну имовину и састави нови инвентар било је потребно да се из кућа које су припадале државном добру иселе преостали француски поданици, радници и стручњаци са својим породицама. Они су били без посла и прихода, па није било иреноручљиво да они ту доочекају наредну јесен и зиму. Због тога је Коста Цукић замолио Илију Гарашанина да се они благовремено уште на рад или пошаљу назад у отаџбину. Французима је боравак у кућама дозвољен до краја августа.⁵⁶ Мајданпек је пре него што је уступљен енглеском друштву био враћен под управу Рударског одељења Министарства финансија.

ЗАКЉУЧАК

Подухвати француске компаније из Марсеја *Magnan, Bouillon, Alphonse Conte & Co.* (француско друштво) и *Француско-српско друштво*, које је 1860. године основао Клод Бујон, доживели су неуспех из више разлога. Недостатак капитала потребног за успостављање паробродске службе на Дунаву и Сави и за покретање производње у Мајданпеку био је главни узрок пропasti наведених друштава.

Француско друштво је са српском владом закључило уговоре о пловидби рекама Савом и Дунавом, о концесији на рудник гвожђа и бакра у Мајданпеку и рудник угља у Добри. Српска влада, рачунајући на подршку Француске, није желела да пропусти прилику да се делимично ослободи политичког притиска и привредне зависности од Аустрије. Због тога није

⁵⁴ Архив Србије, МИД-И, 1866, VIII, 8.

⁵⁵ *Србске новине*, 1866, 38; Милан Мишићевић, *Кнежевина Србија*, Београд 1876, 948–949.

⁵⁶ Архив Србије, МИД-И, 1866, VIII, 8.

обратила пажњу на економске услове у којима је деловало француско друштво, неспособно да испуни уговорне обавезе.

После раскида уговора са Ронским друштвом за ловидбу, Клод Бујон је основао *Француско-српско друштво* које је преузело уговорне обавезе француског друштва. Основни разлог за оснивање овог *Друштва* које је требало да успостави паробродску линију у Србији, на рекама Дунаву и Сави, био је да се спасе од пропasti *Ронско друштво за ловидбу*.

Циљ српске владе је био индустриски развој Мајданпека, што није подстакло *Француско-српско друштво* да боље управља производњом. Смена српског управника у Мајданпеку, коју су у више наврата тражили представници истог друштва није могла да допринесе ни приливу капитала, а ни да побољша техничка знања Француза, руководилаца производње. Представници *Француско-српског друштва* су својом неумешношћу и незнањем унапростили државно добро у које је српска влада уложила 12 милиона франака, потрошили акционарски капитал, оставили за собом дугове у Србији и ван Србије које нису могли да исплате. Покретности које су припадале *Француско-српском друштву* биле су, после тужби кредитора и радника које оно није могло да исплати, судским путем стављене под секвестар. *Друштво* је било на ивици банкротства и спасла га је српска влада коју је оно касније окривило што није могло да плаћа своје раднике. Француски конзул Ботмилио (Botmiliau) настојао је, подржавајући представнике *Француско-српског друштва*, да се управник Мајданпека казни, иако је после испитивања спроведеног од стране српске владе утврђено да није крив. Илија Гарашанин је молио конзула да не ствара тешкоће у питању које је већ решено, „нарочито да не поремећава пријатељство француског правительства које је с тако великим благовољењем подржавало ствари нашег народа који је изабрао за основ свог политичког развића, пријатељство Француске.“⁵⁷ Гарашанин није успео у својој намери да одоброволи Ботмилија који се до тада увек представљао као прави пријатељ Србије. Председник српске владе сматрао је да су Ботмилиови ранији извештаји у питању Мајданпека, помоћу којих је придобио поверење свог министра, обавезивали конзула да делује у одређеном правцу од кога није могао да одступи. Гарашанин је желео да помогне Ботмилију да изађе из неприлике у коју су и њега и српску владу довели људи од којих се очекивало да дојринесу напредку индустрије у Србији, али који нису били дорасли свом задатку.

⁵⁷ Архив Србије, ИГ 1519.

LE CAPITAINE MAGNAN ET LA TENTATIVE D'ÉTABLIR DES LIENS COMMERCIAUX ENTRE LA FRANCE ET LA SERBIE. LE BAIL DE LA MINE DE CHARBON À DOBRA ET LA CONCESSION DE MAJDANPEK

par

Uroš Tatić

Résumé

Le Congrès de Paris avait proclamé la libre navigation sur le Danube, mais le contrôle de la navigation et de la vie économique dans les provinces danubiennes de l'Empire ottoman restaient aux mains de l'Autriche. A l'été 1856, Magnan, le capitaine français, examinait, en naviguant le long du Danube et de la Save, les conditions de la navigation et la possibilité d'établir les liens commerciaux entre la France et les provinces septentrionales de la Turquie. Après des entretiens avec les commerçants serbes en sont venus à la conviction commune que les produits naturels seraient mieux utilisés si la Serbie réduisait sa dépendance économique de l'Autriche. Au mois d'avril 1859, le prince Michel a rencontré deux fois à Paris le capitaine Magnan. Magnan avait présenté au Prince un plan visant à établir des liens entre la Serbie et la France et un service de navigation permanent pour les bateaux français sur le Danube et sur la Save, le long de la rive serbe et turque. En principe, ils se sont mis d'accord pour que la Compagnie française obtienne la permission du travail et le terrain nécessaire pour la construction d'une usine de production et de réparation des machines navales. La même usine serait équipée pour la production des canons et des munitions pour l'armée serbe. Les milieux d'affaires français n'ont commencé à s'intéresser pour l'investissement dans les mines serbes que lorsque la Principauté s'était orientée vers la France sur le plan politique international. En outre, après le traité de Paris, la situation politique générale était favorable à la pénétration de capital français dans cette partie de l'Europe et l'intervention de l'Etat dans les mines connaît l'échec. Bien que les forces du pays, selon des appréciations, prévisions et conclusions, aient été trop faibles pour résoudre ce problème toutes seules, on acceptait de concéder des mines au capital français. L'intérêt des hommes d'affaires étrangers pour les richesses minières de la Serbie s'est accru quand a été mis en perspective l'exploitation des mines à Majdanpek. Grâce à la nouvelle orientation politique de la Serbie vers la France, le capital français avait les chances les plus grandes d'obtenir Majdanpek. Les Français se sont engagés dans les trois domaines : obtenir Majdanpek, établir le service de navigation et le commerce sur le Danube et de prendre à bail la mine de charbon à Dobra (près de Požarevac). Il était de la plus grande importance pour la situation en Serbie que la Principauté se dégageât à la fois du monopole autrichien de la navigation sur le Danube et du bail russe de la mine de charbon à Dobra. Lors des négociations sur la navigation le prince Michel et le capitaine Magnan avaient négocié à Paris la concession de Majdanpek. Le 31 août 1859 le prince Milosh avait donné son consentement à l'adoption d'un projet de traité commun, et, à la base de celui-ci, de conclure un traité entre le Gouvernement serbe et Magnan et Bouillon, représentants de la compagnie française qui avaient obtenu la permission d'exploiter Majdanpek, la mine de charbon à Dobra, et d'établir le service de navigation sur le Danube.

Les mots clés: la France, la Serbie, Majdanpek, Dobra, la Société française, la Société franco-serbe, la capitaine Magnan, Claude Bouillon, Kosta Tzukitch, Ilija Garachanine.